Journal of Fiqh and Usul
Vol. 51, No. 2, Issue 117
Summer 2019
DOI: https://doi.org/10.22067/jfu.v51i2.64955

سال پنجاه و یکم، شماره ۲، شمارهٔ پیاپی ۱۱۷
تابستان ۱۳۹۸، ص ۴۰-۲۵

بیان و نقد ماده ۳۷۳ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ به زبان ریاضی*

دکتر امیرحمزه سالارزائی
استاد دانشگاه سیستان و بلوچستان
Email: amir_hsalar@theo.usb.ac.ir

چکیده

بیان و رفع نقص برخی قوانین که جنبه محاسباتی دارد با ادبیات نوین ریاضی، ضرورت عصر فناوری اطلاعات است و این گونه پژوهش‌ها برای برنامه‌نویسی در جهت تحقق قوه قضائیهٔ الکترونیک، اجتناب‌ناپذیر است. مدعای ما در خصوص مادهٔ ۳۷۳ ق. م. ا با موضوع تفاضل دیه این است که این ماده برخی مصادیق جرم مرتبط را پوشش نمی‌دهد، نتیجه آنکه ضمن بازنویسی پیشنهادی مادهٔ قانونی فوق الذکر، برای نخستین بار فرمولی ریاضی برای عملیاتی کردن آن ابداع گردیده است. با این رویکرد، نویسنده ضمن معرفی این مادهٔ به بیان مواردِ نقصِ مصداقی و فراوانی آن پرداخته است. در نهایت ماده مذکورچنان اصلاح شده که همه موارد محتمل از جنسیت‌های مختلف شرکت کنندگان در قتل و نحوه محاسبه فاضل دیه آن‌ها را پوشش دهد. یافته پژوهش در بخش ارائه فرمول ریاضی در نحوه محاسبهٔ فاضل دیهٔ شرکت کنندگان در قتل عمد، با فراوانی‌های ساده تا پیچیده، چنین است.

$$S_i = \Delta B \times \frac{G}{4N_M + 3N_H + 2N_F} \times \frac{1}{N_i}$$

کلیدواژه‌ها: فرمول ریاضی، تفاضل دیه، ماده ۳۷۳ قانون مجازات، جنسیت دو طرف، اصلاح ماده.

---

*. تاریخ وصول:۱۳۹٦/۰۳/۱۷؛ تاریخ تصویب نهایی:۱۳۹٦/۱۰/۰۹.

Description and Critique of Article 373 of the Islamic Penal Code 2013 in Mathematical Language

Amir Hamzeh Salar Zaei, Ph.D., Professor, University of Sistan and Baluchestan

Abstract

Description and fixing the defects of some laws which have computational aspects by new mathematical literature, is an essential of the information technology age and such studies are unavoidable for programming in order to realize the electronic judiciary. The author's claim about article 393 of the Islamic Penal Code with difference of blood money topic is that this article does not cover certain instances of the related crime. Therefore, in addition to recommendation of a new version of the above said article, for the first time a mathematical formula has been devised to make it operational. With this approach, the author, while introducing the above said article, has explained the cases of deficiencies and their frequency. Finally, the article has been amended so that it encompasses all probable instances related to the sexes of those participating in the murder and the way the difference of blood money is calculated are covered. The result of this study in the section of offering a mathematical formula to calculate the difference of blood money of those participating in the murder, with simple to complex frequencies, is as follows:

$$S_i = \Delta B \times \frac{G}{4N_M + 3N_H + 2N_F} \times \frac{1}{N_i}$$

Keywords: mathematical formula, blood money difference, article 373 of the penal code, sex of the parties, amendment of article.

مقدمه

چنان‌که می‌دانیم جرم به یکی از انحای زیر اتفاق می‌افتد: ۱- مباشرت ۲- مشارکت ۳- سببیت ۴- معاونت. در مقاله پیش رو محل بحث ما، جایی است که وقوع جرم از نوع مشارکت بوده و قائل به جواز قصاص شرکت کنندگان در قتل عمد باشیم. نگارنده طی یک مقاله‌ای مستقل، قصاص چند نفر شرکت کننده در قتل به خاطر یک نفر را جایز ندانست، با این بیان که ولی دم حق دارد یکی از قاتلان را به اختیار خود قصاص کرده و سهم جنایت دیگر شرکای در قتل را به تناسب مشارکت در قتل اخذ و از باب تفاضل دیه به فرد قصاص شده و یا در مرحله بعد به اولیای دم قاتل پرداخت کند (سالارزائی ۱۳۹۴،۱۱۷ تا ۱۳۴)؛ اما پرسش اصلی مقاله حاضر، این است که چنانچه چند نفر یک فرد محقون الدم را عمداً بقتل برسانند، چگونه فاضل دیه را می‌توان طبق فرمول ریاضی محاسبه کرد تا بتوان برای این گونه جرائم، به کمک این فرمول، نرم افزار تسهیل کننده محاسبات تفاضل دیه ساخت؟! نویسنده کتاب فقهی الخلاف، آرای فقهای اهل سنت و نیز امامیه را بطور موجز، در این ارتباط با عبارات زیر ذکر می‌کند:

هر گاه گروهی فردی را به قتل برسانند، همه آنها کشته می شوند. اما به دو شرط: اول این که هر یک از قاتلان با مقتول کفویت (برابری) داشته باشد و دوم این که جنایت هر کدام چنان باشد(در تاثیر) که اگر منفردهم بودند،موجب قتل مجنی علیه می شد،الا این که از نظر ما، همه قاتلان بخاطر کشتن یک نفر کشته نمی شوند، مگر یک نفر و آنها یی که قصاص نشده اند ، سهم خود را از دیه جنایت می بپردازند و اگر همه قصاص شوند(توسط اولیای دم) خود اولیای دم دیه ی مازاد جنایتشان را می پردازند[۱].

شیخ طوسی وفق عباراتی که در بالا گذشت، مجموع دیدگاه‌های مذاهب فقهی، در بحث مشارکت در قتل عمد و نحوه مجازات جانیان را مستند به منابع خود

مذاهب ذکر می‌کند؛ اما مذهب امامیه بر آن است که می‌توان با پرداخت فاضل دیه، همه شرکت کنندگان در قتل را قصاص کرد، حال نگارنده بر اساس عقیدة امامیه و مطابق قانون مجازات اسلامی ایران که برگرفته از آراء مشهور امامیه است، فاضل دیه را با ادبیات ریاضی و در قالب فرمول، بیان می‌کند. با این وصف، آنچه در ماده ۳۷۳ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ مقرر گردیده، صورت مشارکت در قتل است، از آنجا که ماهیت این ماده، رویکرد محاسباتی دارد و این که چگونه می‌توان با ادبیات نوین ریاضی و محاسباتی (با تفاوت روش محاسباتی سنتی) به عملیاتی کردن این ماده پرداخت، نویسنده برای نخستین بار این رویکرد را با بیان نوین و ادبیات ریاضی تشریح می‌کند. بدون شک اگر ما بتوانیم ماده ۳۷۳ را چنان شرح دهیم که مصادیق زیادی از شرکت کنندگان در قتل را در برگیرد و فاضل دیه هر یک از افراد، آن هم

---

۱ . اذا قتل جماعهٔ واحداً قتلوا به اجمعین، بشرطین: احدهما: ان یکون کل واحد منهم مکافئاً له... و الثانی: ان یکون جنایهٔ کل واحد منهم لو انفرد بها کان منها التلف... الّا ان عندنا انهم لا یقتلون بواحد الّا اذا ردّ اولیاءه مازاد علی دیهٔ صاحبهم و متی اراد اولیاء المقتول قتل کل واحد منهم کان لهم ذالک و ردّ الباقون علی اولیاء هذا المقاد منه ما یزید علی حصه صاحبهم».

باجنسیت‌های مختلف بیان گردد، پایه و مقدمهٔ تولید نرم افزار مناسب دراین خصوص را ریخته و فراهم کرده‌ایم. خوشبختانه بر اساس ارائه همین فرمول اصلی بود که، با مشارکت و توصیه نگارنده، تولید نرم افزار مورد نظر و مورد نیاز دستگاه قضایی توسط دو نفر از متخصصان، مراحل پایانی خود را می‌گذراند. چنانکه بعداً خواهد آمد، صاحب جواهر، اجمالاً مصادیقی را از حیث تنوع و تعدد ذکر می‌کند که موجب اضطراب و تشویش در فهم آن می‌گردد و لابد برای آن باید چاره‌سازی کرد (ر.ک:۴۲/ ۸۱)؛ لذا این ضرورت، ما را بر آن داشت تا مادهٔ مورد بحث را با زبان ریاضی، شرح دهیم. لازم به ذکر است که، پیشینه‌ای با این ادبیات و ارائه فرمول برای موضوع مورد بحث، یافت نگردید.

اصلاح ماده ۳۷۳ قانون مجازات اسلامی

ماده ۳۷۳ قانون مجازات اسلامی[1] و نیز همه کتب فقهی از قدیم و جدید که نگارنده (در ذیل شرکت در قتل عمد) مراجعه کرده است (مقنعه، شرایع، خلاف، تحریرالوسیله، مبانی تکمله المنهاج، جواهر و...)، دچار نقص محتوایی هستند و از حالتی که چند نفر، چند نفر را با مشارکت به قتل می‌رسانند، غافل شده و حکم آن را ذکر نکرده‌اند. در این ماده و ماده بعد فقط حالتی را ذکر کرده که چند نفر بر یک نفر جنایت وارد می‌کنند؛ لذا نگارنده حالت‌های محتمل دیگر را نیز متذکر می‌گردد و در ادامه، نسبت تعیین شده را برای این حالات نیز لحاظ می‌کند؛ چرا که ممکن است در یک نزاع دسته جمعی و طایفه‌ای مثلاً این احتمال هم بروز کند و این صورت‌های متنوع در عصر ما که جنگ افزارهای پیشرفته و گاه جرائم خشن و سازمان‌یافته وجود دارد، یک احتمال بعید نیست و امکان وقوعی بالایی می‌تواند داشته باشد. از این رو برای تناسب فرمول با متن اصلاح شده ماده ۳۷۳، ماده جایگزین به شرح زیر توصیه می‌گردد:

هر گاه چند نفر به ناحق در جنایت علیه جسم و جان یک یا چند نفر شرکت کردند، صاحبِ حقِ قصاص، مختار است همه شرکت‌کنندگان در جنایت را قصاص کند به شرط این که پیش از قصاص، مازاد دیه آن‌ها نسبت به جنایتشان را به آنان پرداخت نماید و یا این که برخی شرکت‌کنندگان را قصاص نماید و چنانچه با تأدیه سهم جنایت قصاص نشده‌ها، فاضل دیه قصاص شونده‌ها تکمیل نمی‌گردد، صاحب حق قصاص باید تفاضل دیه آنان را جبران کند.

این متن جایگزین پیشنهادی نگارنده، ضمن رفع نقص از فراوانی ماده ۳۷۳ قانون مجازات اسلامی، از این ماده رفع ابهام نیز کرده است.

---

۱. ماده ۳۷۳ ق.م.آ: در موارد شرکت در جنایت عمدی، حسب مورد، مجنیٌ‌علیه یاولی دم می‌تواند یکی از شرکا در جنایت عمدی را قصاص کند و دیگران باید بلافاصله سهم خود از دیه را به قصاص‌شونده بپردازند و یا اینکه همه شرکا یا بیش از یکی از آنان را قصاص کند، مشروط بر اینکه دیه مازاد بر جنایت پدیدآمده را پیش از قصاص، به قصاص‌شوندگان بپردازد. اگر قصاص‌شوندگان همه شرکا نباشند، هر یک از شرکا که قصاص نمی‌شود نیز باید سهم خود از دیه جنایت را به نسبت تعداد شرکا بپردازد.

چگونگی محاسبه فاضل دیه به روش سنتی

در یکی از قدیمی‌ترین آثار فقهی به جا مانده، یعنی کتاب فقهی المقنعه، مؤلف محترم (٤١٣ ق) بحث شرکت در قتل را به صورت خیلی ساده و در ضمن چند مثال غیر پیچیده، ذکر و از آن عبور کرده است.

وی می‌نویسد: وقتی دو نفر به صورت عمدی در قتل یک نفر (مذکر) شرکت داشتند اولیای فرد کشته شده مختارند بین این که هردو قاتل را قصاص کنند و یک دیة کامل به اولیای دم قاتلان بپردازند تا بینشان نصف شود، یا این که یکی از قاتلان را قصاص کرده و شخص قصاص نشده نصف دیه که سهم جنایت اوست را به اولیای دم فرد قصاص شده بپردازد و همین طور اگر سه نفر یا بیشتر از سه نفر، یک نفر (که منظور ایشان، مذکر بودن فرد مقتول است) را به قتل برسانند، اولیای دم می‌توانند همه آن‌ها را قصاص کنند و البته فاضل دیة آن‌ها نسبت به جنایتشان را باید به وارثین قاتلان پرداخت کنند و در صورتی که قصاص یک نفر از شرکت کنندگان در قتل را اختیار کردند، کسانی که قصاص نمی‌شوند باید سهم جنایتشان را به نسبت دیه، به اولیای دم قصاص شده بپردازد، و اگر هم اولیای دم بدون قصاص هر یک از شرکت کنندگان در قتل، دیه مطالبه کنند، هر یک از همدستان در قتل، سهم خود از دیه جنایت را به اولیای دم می‌پردازند، اگر دو نفرند نصف دیه، اگر سه نفرند ثلث دیه و اگر چهار نفرند یک چهارم دیه و همین طور هر چه بیشتر باشند(شیخ مفید، ٧٤٤ - ٧٤٥).[1]

صاحب مقنعه در پایان موضوع مشارکت در قتل که قاعده کلی را می‌خواهد ذکر کند، به صورت کلی و مجمل می‌نویسد: « اگر یکی از شرکت‌کنندگان در قتل، قصاص شود، باقی جانیان سهم خود را به صورت دیه به ورثه مقتول در صورتی که مطالبه کنند، پرداخت می‌کنند » (همو، ٧٤٥)[2].

حدود دو قرن و نیم بعد از شیخ مفید، صاحب شرایع (٦٧٦ ق) در مسائل اشتراک در قتل با اندکی تغییر در لفظ (نسبت به آنچه از شیخ مفید نقل کردیم) و نیز با بیان فرضی که زن هم در قتل عمد یک مرد شرکت داشته باشد، نحوه پرداخت فاضل دیه را ذکر می‌کند، با این بیان اضافی (نسبت به شیخ مفید) که اگر اولیای دم، برخی از شرکت کنندگان در قتل را قصاص، و برخی را قصاص نکنند و چنانچه با پرداخت سهم قصاص نشدگان، سهم قصاص شدگان از جنایت تکمیل نشود، در اینجا ولی دم مجنی علیه، نقص سهام قصاص شدگان را باید جبران کند. چنان که می‌بینیم محقق حلی محاسبه فاضل دیه را در حالت اخیر مجمل رها می‌کند و به طور شفاف نحوة محاسبه را ذکر نمی‌کند. در مسئله سوم هم می‌نویسد: اگر دو زن،

---

۱. «اذا اشترک اثنان فی قتل نفس علی العمد کان اولیاء المقتول مخیّرین بینان یقتلوا الاثنین، و یؤدّوا الی ورثتهما دیۀ کاملۀ یقسمونها بینهم نصفین او یقتلوا واحداً و یؤدی الباقی الی ورثۀ صاحبه نصف الدیه و کذالک القول فی الثلاثه اذا اقتلوا الواحد و اکثر من ذالک، ان اختار اولیاء المقتول قتل الجمیع قتلوهم، وادّوا فضل الدیات علی دیۀ صاحبهم الی ورثۀ الجمیع و ان اختاروا قتل واحد منهم قتلوه، وادّی الباقون الی ورثه صاحبهم بحساب اقساطهم من الدیه، و إن اختار اولیاء المقتول اخذ الدیه کانت علی القاتلین بحسب عددهم، إن کانوا اثنین فهی علیهما نصفان، و ان کانوا ثلاثه فهی علیهم اثلاث، و ان کانو اربعه فهی علیهم ارباع، ثم علی هذا الحساب بالغاً ما بلغ عددهم»

۲. و اذا قُتل واحد منهم بالمقتول ادّی الباقون الی ورثته ما کان یجب علیهم لو طلبوا بحساب قسط کل واحد منهم.

یک مرد را به قتل برسانند، هر دو زن کشته می‌شوند و ردّ فاضل دیه هم رخ نمی‌دهد، چون دیه دو زن معادل دیة یک مرد است و چنانچه زنان قاتل بیشتر از دو نفر باشند، ولی دم حق دارد بعد از پرداخت فاضل دیة زنان قاتل، آن‌ها را قصاص کند و فاضل دیه را در صورتی که زنان از یک صنف هستند مثلاً همه مسلمان‌اند و یا همه ذمی‌اند به طور مساوی بینشان قسمت کنند و اگر دیه آن‌ها متفاوت باشد مانند جایی که برخی زنانِ قاتل کافر ذمی و برخی مسلمان‌اند به تناسب مداخله در جنایت، دیه آن‌ها محاسبه می‌شود، و اگر هم یک مرد و یک زن در قتل یک مرد دخالت داشتند و ولی دم هر دو را قصاص کرد فقط نصف دیه به مرد پرداخت می‌شود[1] (محقق حلی، ٤/ ٩٧٧ – ٩٧٨). صاحب شرایع، چنان که ملاحظه می‌شود، همچنان مقتول را یک مرد لحاظ می‌کند منتها قاتلان را از دو جنس مرد و زن فرض می‌کند و باز هم محاسبه را با مصادیق اندک ذکر کرده و بدون بیان محاسبة دقیق، رها می‌کند.

صاحب جواهر (شارح شرایع الاسلام) هم، ضمن ذکر برخی مصادیق اولیه و ساده، موارد متنوع‌تر را ذکر می‌کند، منتها فقط در جایی که مقتول مرد واحد است را، لحاظ می‌کند، اما راه حلّی برای چگونگی محاسبه دقیق ارائه نمی‌دهد، بلکه در نهایت می‌نویسد: « بر اساس آنچه ما ذکر کردیم و نیز مصنف(صاحب شرایع) بیان کرد، بقیه حالتها و صور قتل به مباشرت و تسبیب، چه به صورت انفرادی و چه به صورت گروهی برای شما آشکار می شود. هر چند مصنف در کتاب القواعد و جای دیگر این حالتها و صورتها را مفصل بیان داشته که خواننده را به تشویش سوق می دهد»(٤٢/ ٨١)[2]. صاحب جواهر، به وضوح ذکر می‌کند که بیان و محاسبة موارد متنوع و متکثر در جرم مشارکت و سببیت در قتل، تشویش‌زاست. نویسنده برای رفع همین معضل و تشویش، محاسبه فرمول‌وار را برای تسهیل موارد متنوع و متکثر ارائه داده است.

فقهای معاصر هم، با اندکی تغییر در الفاظ، بدون ذکر موارد متنوع و متکثر در دو طرف قاتلان و مقتولان، آن‌هم با جنسیت‌های مختلف، موارد اندک را مانند فقهای سلف ذکر کرده‌اند، چنان که صاحب مبانی تکملة المنهاج و تحریر الوسیله، همان موارد مذکور در منابع فقهی پیشین را با اندک تفاوت در الفاظ، بیان داشته‌اند (ر.ک: خوئی، ٢/ ٢٤ - ٢٥؛ خمینی، ٢/ ٦٤٦).

حاصل‌کلام اینکه در منابع عدیدة فقهی قدیم و معاصر، فقهاء، صرفاً با چند مثال ساده از کنار مسئله

۱. «الاولی، اذ اشترک جماعهٔ فی قتل الواحد، قتلوا به، و الولی بالخیار بین قتل الجمیع، بعدان یرد علیهم ما فضل عن دیهٔ المقتول، فیأخذ کل واحد منهم ما فضل من دیته عن جنایته، و بین القتل البعض و یرد الباقون دیهٔ جنایتهم، فان فضل للمقتولین فضل، قام به الولی. الثانیه یقتض من الجماعهٔ فی الاطراف... الثالثهٔ: لو اشترک فی قتله إمرأتان، قتلتا به و لا ردّ، اذا لا فاضل لهما عن دیته و لو کنّ اکثر، کان للولی قتلهن بعد ردّ فاضل دیتهنّ بالسویه ام کن متساویات فی الدیه، و الّا کان اکمل لکل واحد دیتها بعد وضع ارش جنایتها، و لو اشترک رجل و إمرأه، فعلی کل واحد منهما نصف و للولی قتلهما و یختص الرجل بالرد»

۲. و بما ذکرناه و ذکره المصنف ظهر لک فی جمیع صور المباشرهٔ و التسبیب انفراداً و اجتماعاً و أن اطنب بها فی القواعد و غیرها علی وجه یفید الناظر فیها تشویشاً.

رد شده‌اند و راه حلی برای موارد متنوع و متکثر ارائه نکرده‌اند. قانون مجازات اسلامی ماده ۳۷۳ هم فاقد موارد متنوع و فراوان، آن‌هم با جنسیت‌های مختلف در دو طرف قاتلان و مقتولان است. محاسبه فاضل دیه در مشارکت در قتل، در فراوانی‌های متعدد و متنوع، با روش و ادبیات سنّتی، تفهیم و تفاهم را مشوش و مشکل می‌کند. چنان‌که گذشت، این تشویش را صاحب جواهر به عنوان یک فقیه جامع و برجسته، اذعان کرده و می‌نویسد: «بر اساس آنچه ما ذکر کردیم و نیز مصنف(صاحب شرایع) بیان کرد، بقیه حالتها و صور قتل به مباشرت و تسبیب، چه به صورت انفرادی و چه به صورت گروهی برای شما آشکار می شود. هر چند مصنف در کتاب القواعد و جای دیگر این حالتها و صورتها را مفصل بیان داشته که خواننده را به تشویش سوق می دهد» (۴۲/ ۸۱)[۱].

فهرست علائم فرمول تعیین شده

لازمهٔ تولید نرم‌افزار برای تسهیل، تسریع و همین طور تدقیق گزاره‌های قانونیِ کمّی‌محور، ارائهٔ فرمول ریاضی است که در زیر، علائم آن به اختصار بیان می‌شود:

ΔB اختلاف دیه بین قاتلان و مقتولان با در نظر گرفتن جنس و تعداد هر جنس

B_1 مجموع دیه مقتولان با در نظر گرفتن جنس و تعداد از هر جنس

B_2 مجموع دیه قاتلان با در نظر گرفتن جنس و تعداد از هر جنس

G ضریب جنس

i نوع جنس

N_F تعداد قاتلان زن

N_H تعداد قاتلان خنثی

N_M تعداد قاتلان مرد

N_i تعداد از هر جنس از قاتلان

S_i سهم هر فرد از هر جنس از قاتلان از اختلاف دیه

X میزان دیه کامل (دیه مرد)

$\times$ علامت ضرب

نکته مهم: در تمامی متغیرهای مربوط به قاتلان (ΔB و B_2 وN_H وN_M وN_F و...) در فرمول‌های استفاده شده، قاتلان قصاص‌شونده مد نظر می‌باشد، نه قاتلانی که ممکن است مورد عفو واقع شوند.

۱. و بما ذکرناه و ذکره المصنف ظهر لک الحال فی جمیع صور المباشره و التسبیب انفراداً و اجتماعاً و ان أطنب بها فی القواعد و غیرها علی وجه یفید الناظر فیها تشویشاً.

روش نوین محاسبه فاضل دیه برای رفع تشویش

در بحث شرکت در قتل، به لحاظ جنسیت، هم در میان قاتلان و هم کشته‌شدگان، سه جنس مذکر، مؤنث و خنثای مشکل قابل فرض، بلکه حتی به عنوان یک قضیة خارجیه قابل وقوع است، هدف در این بخش یافتن ارتباط معنادار ریاضی در بحث اختلاف دیه در قتل‌های دسته جمعی، بین سه گروه جنسی مذکر، مؤنث و خنثی که گروه قاتلان را تشکیل می‌دهند، است. همان طور که می‌دانیم اگر x را میزان دیه کامل که برابر با دیه مرد می‌باشد، در نظر بگیریم، میزان دیه خنثی و دیه زن با استفاده از متغیر x می‌شود:

x =میزان دیه کامل (میزان دیه مرد)

$\frac{3}{4}x$ = (میانگین میزان دیه مرد و زن) میزان دیه خنثی، نسبت به کل دیه (دیه مرد)

$\frac{1}{2}x$ =میزان دیه زن، نسبت به دیه کل (دیه مرد)

چون این سه عدد اساس استخراج رابطه ریاضی مورد بحث است، بهتر است آن‌ها را ازحالت کسری خارج کنیم که ساده‌ترین راه، ضرب سه مقدار مذکور در کوچک‌ترین مضرب مشترک هم مخرج آن‌ها، یعنی ٤ است.

با توجه به این توضیحات، داریم:

$$x(\times 4) \rightarrow 4x$$
$$\frac{3}{4}x\ (\times 4) \rightarrow 3x$$
$$\frac{1}{2}x\ (\times 4) \rightarrow 2x$$

مقادیر بالا یعنی، $4x$، $3x$ و $2x$ شکل دیگرِ بیان ضریب بین سه جنس است که شرط لازم و کافی آن برقراری نسبت $\frac{1}{2}$ و $\frac{3}{4}$ زن و خنثی نسبت به مرد است که همانطور که ملاحظه می‌شود این نسبت‌ها برقرار هستند. بنابراین ضریب هر مرد در بحث قتل‌های دسته جمعی عبارت $4x$ است. و ضریب هر زن $2x$ و ضریب هر خنثی $3x$ است، حال با ساده‌ترین حالت شروع می‌کنیم، اگر از هر کدام از جنس‌ها یک نفر در گروه قاتلان باشد نسبت هر کدام از ضریب‌ها که باید در اختلاف دیه لحاظ شده تا سهم آن جنس بدست بیاید، به صورت زیر خواهد بود: (در زیر ابتدا از x در مخرج‌ها فاکتور گرفته شده و با x صورت ساده می‌شود.)

$$\text{نسبت مرد از مجموع سه جنس}=\frac{4x}{2x+3x+4x}=\frac{4x}{x(2+3+4)}=\frac{4}{2+3+4}=\frac{4}{9}$$

$$\frac{3}{9} = \frac{3}{2+3+4} = \frac{3x}{x(2+3+4)} = \frac{3x}{2x+3x+4x} = \text{نسبت خنثی از مجموع سه جنس}$$

$$\frac{2}{9} = \frac{2}{2+3+4} = \frac{2x}{x(2+3+4)} = \frac{2x}{2x+3x+4x} = \text{نسبت زن از مجموع سه جنس}$$

اما امکان دارد هر کدام از جنس‌های قاتلان، بیشتر از یک نفر باشد یا اصلاً نباشد، بنابراین بایـد متغیـر تعداد هر کدام از جنس‌ها در جایی استفاده شود. همانطور که قبلاً توضیح داده شد ضریب هر مرد عبـارت $4x$ و ضریب هر زن $2x$ و ضریب هر خنثی $3x$ است.

$$\text{مجموع ضریب تمام مردهای قاتل} = 4x + 4x + \cdots + 4x = N_M \times 4x$$

$$\text{مجموع ضریب تمام خنثی‌های قاتل} = 3x + 3x + \cdots + 3x = N_H \times 3x$$

$$\text{مجموع ضریب تمام زن‌های قاتل} = 2x + 2x + \cdots + 2x = N_F \times 2x$$

که N_M، N_H، N_F به ترتیب تعداد مردهای قاتل، تعداد خنثی‌های قاتل و تعـداد زن‌هـای قاتـل اسـت. برای استخراج معادله ای برای محاسبه سهم هر فرد از هر جنس از اختلاف دیه، این راه در نظر گرفتـه شـده است که ابتدا سهم هر گروه از هر جنس را بدست بیاوریم و بعد سهم هـر فـرد از هـر گـروه از جنس‌هـا را محاسبه نماییم، با توجه به توضیحاتی که از قبل داده شد و روابط بالا، نسبت ضریب هر گروه از جنس‌ها به صورت زیر بدست می‌آید: (در نسبت‌های زیر ابتدا از $\mathbf{x}$ در مخرج‌ها فاکتور گرفته شده و با $\mathbf{x}$ صورت ساده می‌شود.)

نسبت ضریب گروه مردان قاتل از کل سه جنس، فرمول زیر است:

$$\frac{x(4N_M)}{x(4N_M+3N_H+2N_F)} = \frac{N_M \times 4x}{N_M \times 4x + N_H \times 3x + N_F \times 2x} = \frac{4N_M}{4N_M+3N_H+2N_F}$$

نسبت ضریب گروه خنثی‌های قاتل از کل سه جنس، به قرار زیر است:

$$\frac{N_H \times 3x}{N_M \times 4x + N_H \times 3x + N_F \times 2x} = \frac{3N_H}{4N_M+3N_H+2N_F}$$

نسبت ضریب گروه زن‌های قاتل از کل سه جنس، فرمول زیر است:

$$\frac{N_F \times 2x}{N_M \times 4x + N_H \times 3x + N_F\ 2x} = \frac{2N_F}{4N_M+3N_H+2N_F}$$

با بدست آوردن نسبت گروهی هر کدام از جنس‌ها و ضرب این نسبت‌ها در مقدار اختلاف دیـه سـهم هر گروه از هر جنس از قاتلان بدست می‌آید.

متغیر اختلاف دیه را ΔB که Δ آن نماینده اختلاف و B نماینده Blood money (دیه) است تعریف می‌کنیم که همانطور که می‌دانیم اختلاف دیه یعنی اختلاف دیه قاتلان و مقتولان با در نظر گـرفتن جـنس و تعداد هر کدام از جنس‌ها، یعنی

$$\Delta B = B_2 - B_1$$

B_1 مجموع دیه مقتولان با در نظر گرفتن جنس وتعداد از هر جنس

B_2 مجموع دیه قاتلان با در نظر گرفتن جنس و تعداد از هر جنس

با تعریف ΔB و نسبت سهم هر گروه از هر جنس قاتلان می‌توان سهم گروهی هر جنس را به صورت زیر تعریف کرد:

$$\text{سهم گروه مردهای‌قاتل} = \frac{4N_M}{4N_M+3N_H+2N_F} \times \Delta B$$

$$\text{سهم گروه خنثی های‌قاتل} = \frac{3N_H}{4N_M+3N_H+2N_F} \times \Delta B$$

$$\text{سهم گروه زنهای‌قاتل} = \frac{2N_F}{4N_M+3N_H+2N_F} \times \Delta B$$

حال با تقسیم هر کدام از سهم‌های بالا بر تعداد افراد همان گروه سـهم هـر فـرد از هـر گـروه بدسـت می‌آید، بنابراین:

$$\text{سهم هر مرد قاتل} = \frac{\text{سهم گروه مردهای قاتل}}{\text{تعداد مردهای قاتل}}$$

$$\text{سهم هر خنثی قاتل} = \frac{\text{سهم گروه خنثی‌های قاتل}}{\text{تعداد خنثی‌های قاتل}}$$

$$\text{سهم هر زن قاتل} = \frac{\text{سهم گروه زنهای قاتل}}{\text{تعداد زنهای قاتل}}$$

حال فرمول کلی را به صورت زیر تعریف می‌کنیم.

$$S_i = \Delta B \times \frac{G}{4N_M + 3N_H + 2N_F} \times \frac{1}{N_i}$$

سهم هر فرد از هر جنس از قاتلان از اختلاف دیه : S_i

تعداد هر جنس از قاتلان : N_i

ضریب جنس : G

برای مرد $\begin{cases} i = M \\ G = 4N_M \\ N_i = N_M \end{cases}$

برای خنثی $\begin{cases} i = H \\ G = 3N_H \\ N_i = N_H \end{cases}$

برای زن $\begin{cases} i = F \\ G = 2N_F \\ N_i = N_F \end{cases}$

در واقع فرمول بالا چکیده توضیحات قبل است همانطور که گفته شد ΔB اختلاف دیه است با ضرب ΔB در $\frac{G}{4N_M+3N_H+2N_F}$ سهم هر گروه از هر جنس بدست می‌آید و با ضرب $\frac{1}{N_i}$ کـه در واقـع همـان عبارت تقسیم بر تعداد افراد هر گروه جنسی است، سهم هر فرد به دست می‌آید.

به اقتضای عصر حاضر که عصر فناوری اطلاعات و برنامه‌نویسی برای کاربردی‌تر کردن و آسان‌سـازی گردش‌کار در مقوله‌های علوم کاربردی، اجتناب ناپذیر است، نگارنـده بـه سـهم کوچـک خـود، بـا دانـش ریاضی که در دوران دبیرستان کسب کرده و نیز بعد از تدریس و تمرین موارد زیاد در خصـوص شـرکت در قتل و نحوه محاسبه آن، برای دانشجویان حقوق فرمول زیر را ابداع و عرضه کرد که خوشبختانه همه مـوارد اعم از ساده و پیچیده را پاسخگوست.

مثال اول

به منظور مشخص‌تر شدن کاربرد و راحتی فرمول اثبات شده در این مقالـه از سـه مثـال اسـتفاده شـده است که ساده‌ترین شکل تا پیچیده‌ترین حالت را شامل می‌شود. در ابتدا با یک مثال سـاده بـا فـرض اینکـه یک مرد، یک زن را به قتل رسانده شروع می‌کنیم.

همانطور که واضح است با فرض دیه مرد ۱۰۰ واحد، دیه زن ۵۰ واحد می‌شود و واضح است که سهم مرد از اختلاف دیه ۵۰ می‌شود، در ادامه خواهید دید که با استفاده از این رابطه هم سهم مرد ۵۰ بدست می‌آید که شاید برای مثال‌های ساده راه‌حل طولانی‌تر شود اما این فرمول حل مسائل پیچیده‌تر را بسیار آسان می‌کند.

در تمام مثال‌ها

$$\text{دیه مرد} = 100$$

$$\text{دیه خنثی} = 75$$

$$\text{دیه زن} = 50$$

$$S_i = \Delta B \times \frac{G}{4N_M + 3N_H + 2N_F} \times \frac{1}{N_i}$$

برای مرد
$$\begin{cases} i = M \\ G = 4N_M \\ N_i = N_M \end{cases}$$

$$N_M = 1$$

$$\Delta B = (100 \times 1 + 75 \times 0 + 50 \times 0) - (100 \times 0 + 75 \times 0 + 50 \times 1) = 50$$

$$S_M = 50 \times \frac{4\times1}{(4\times1+3\times0+2\times0)} \times \frac{1}{1} = 50$$

مثال دوم

چنانچه در یک قتل گروهی دو مرد و سه زن، یک مرد و دو زن را به قتل برسانند سهم هر فرد از هر جنس از اختلاف دیه چه مقدار است؟!

در این حالت مسئله کمی پیچیده‌تر شده است چون گروه قاتلان و مقتولان از دو جنس تشکیل شده‌اند، اگر مسئله را بخواهیم با استفاده از روابط گذشته که در مبحث قتل‌های دسته‌جمعی استفاده می‌شود، حل‌کنیم با مشکل روبه‌رو می‌شویم؛ اما با استفاده از فرمول اثبات‌شده در این مقاله خواهید دید که این گونه مسائل به ظاهر پیچیده به راحتی حل می‌شود.

$$S_i = \Delta B \times \frac{G}{4N_M + 3N_H + 2N_F} \times \frac{1}{N_i}$$

برای مرد $\begin{cases} i = M \\ G = 4N_M \\ N_i = N_M \end{cases}$

برای زن $\begin{cases} i = F \\ G = 2N_F \\ N_i = N_F \end{cases}$

$$N_M = 2$$

$$N_F = 3$$

$$\Delta B = [100 \times 2 + 75 \times 0 + 50 \times 3] - [100 \times 1 + 75 \times 0 + 50 \times 2] = 150$$

$$S_M = 150 \times \frac{4 \times 2}{(4 \times 2 + 3 \times 0 + 2 \times 3)} \times \frac{1}{2} = 42/86$$

$$S_F = 150 \times \frac{2 \times 3}{(4 \times 2 + 3 \times 0 + 2 \times 3)} \times \frac{1}{3} = 21/43$$

همانطور که ملاحظه می‌کنید بین سهم مرد و سهم زن نسبت ۲ به ۱ برقرار است و همچنین مجموع سهم‌ها ۱۵۰ به‌دست می‌آید.

$$42/86 \times 2 + 21/43 \times 3 = 150/01$$

این اختلاف اندک به دلیل گرد کردن اعداد حاصل از سهم‌هاست که اگر اعداد حاصل از سهم‌ها را با هر تعداد رقم اعشاری که دارد قرار دهیم مجموع سهم‌ها دقیقاً ۱۵۰ به‌دست می‌آید.

مثال سوم

حال نوبت به پیچیده‌ترین حالت احتمالی می‌رسد، یعنی گروه قاتلان و مقتولان هر دو از سه جنس مرد و زن و خنثی تشکیل شده باشد. برای مثال سه مرد و یک خنثی و چهار زن، سه مرد و دو خنثی و یک زن را به قتل رسانند می‌خواهیم سهم هر فرد از هر جنس از گروه قاتلان را از اختلاف دیه به‌دست بیاوریم.

$$S_i = \Delta B \times \frac{G}{(4N_M + 3N_H + 2N_F)} \times \frac{1}{N_i}$$

برای مرد $\begin{cases} i = M \\ G = 4N_M \\ N_i = N_M \end{cases}$

برای خنثی $\begin{cases} i = H \\ G = 3N_H \\ N_i = N_H \end{cases}$

برای زن $\begin{cases} i = F \\ G = 2N_F \\ N_i = N_F \end{cases}$

$N_M = 3$

$N_H = 1$

$N_F = 4$

$$\Delta B = (100 \times 3 + 75 \times 1 + 50 \times 4) - (100 \times 3 + 75 \times 2 + 50 \times 1) = 75$$

$$S_M = 75 \times \frac{4 \times 3}{(4 \times 3 + 3 \times 1 + 2 \times 4)} \times \frac{1}{3} = 13/04$$

$$S_H = 75 \times \frac{3 \times 1}{(4 \times 3 + 3 \times 1 + 2 \times 4)} \times \frac{1}{1} = 9/78$$

$$S_F = 75 \times \frac{2 \times 4}{(4 \times 3 + 3 \times 1 + 2 \times 4)} \times \frac{1}{4} = 6/52$$

همانطور که ملاحظه می‌شود نسبت $\frac{1}{2}$ و $\frac{3}{4}$ برای سهم زن و خنثی نسبت به سهم مرد برقرار است و همچنین مجموع سهم قاتلان با احتساب جنس و تعداد از هر جنس ۷۴/۹۸ می‌شود که دلیل اختلاف بسیار کم با ۷۵ همان طور که در مثال قبل ذکر شد، گرد کردن اعداد است.

$$\Delta B = 13/04 \times 3 + 9/78 \times 1 + 6/52 \times 4 = 74/98$$

حاصل با تقریب ریاضی ۷۵ می‌شود.

نتیجه‌گیری

از مجموع آنچه گذشت این نتیجه به‌دست آمد که: ابداع فرمول ریاضی ذیل، برای محاسبه شفاف موارد و مصادیق پراکنده موضوع ماده ۳۷۳ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، انسجام معناداری پیدا می‌کند.

$$S_i = \Delta B \times \frac{G}{4N_M + 3N_H + 2N_F} \times \frac{1}{N_i}$$

۱- إعمال این ماده برای محاکم قضایی به‌ویژه دایرة اجرای احکام، چگونگی محاسبة تفاضل دیه شرکت‌کنندگان در قتل را آسان می‌کند و نیز برای وکلا و مشاوران محترم بیان مقادیر فاضل دیه به ذی نفعان، آسان و روان خواهد شد.

۲- اصلاح متن مادة مورد بحث، پس از رفع نقص و مطابقت با فرمول ریاضی ابداعی مورد تأیید، به‌صورت زیر پیشنهاد می‌گردد:

هرگاه چند نفر به ناحق در جنایت علیه جسم و جان یک یا چند نفر شرکت کردند، صاحبِ حقِ قصاص، مختار است همه شرکت‌کنندگان در جنایت را قصاص کند به شرط این که پیش از قصاص، مازاد دیه آن‌ها نسبت به جنایتشان را به آنان پرداخت نماید و یا این که برخی شرکت‌کنندگان را قصاص نماید و چنانچه با تأدیه سهم جنایت قصاص نشده‌ها، فاضل دیه قصاص شونده‌ها تکمیل نمی‌گردد، صاحب حق قصاص باید تفاضل دیه آنان را جبران کند.

منابع

جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ***مبسوط در ترمینولوژی حقوق***، تهران، انتشارات کتابخانه گنج دانش، ۱۳۸۸.

خمینی، روح الله، ***تحریر الوسیله***، تهران، المکتبة العلمیة الاسلامیه، بی‌تا.

خوئی، ابوالقاسم، ***مبانی تکمله المنهاج***، قم، المطبعة العلمیه، ۱۳۹۶.

سالارزائی، امیرحمزه، «نقد مبنایی بر حکم کیفری مشارکت در قتل عمد قانون مجازات اسلامی»، ***مجله فقه و اصول***، سال چهل و هفتم، شماره ۱۰۱، تابستان ۱۳۹۴.

صاحب جواهر، محمد حسن بن باقر، ***جواهر الکلام***، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷ ق.

طوسی، محمد بن حسن، ***الخلاف***، قم، مؤسسة النشر الاسلامی، بی‌تا.

______________، ***المعجم الفقهی لکتب الشیخ الطوسی***، قم، مؤسسة دائرةمعارف الفقه الاسلامی،

۱۴۲۴ق.

علامه حلی، حسن بن یوسف، ***الجوهر النضید***، تحقیق محسن بیدارفر، قم، مؤسسة النشر الاسلامی، ۱۴۳۰ ق.

علی الشاذلی، حسن، ***الجنایات فی الفقه الاسلامی دراسة مقارنه بین الفقه الاسلامی و القانون***، دارالکتاب الجامعی، کتابخانه دیجیتالی اهل سنت، ۱۳۹۷.

محقق حلی، جعفر بن حسن، ***شرایع الاسلام***، تهران، انتشارات استقلال، ١٤٠٧ ق.

مطهری، مرتضی، ***آشنایی با علوم اسلامی***، تهران، بیدار، ۱۴۱۹ ق.

مفید، محمد بن محمد، ***المقنعه***، قم، مؤسسة النشر الاسلامی، ۱۴۳۰ ق.